

emer. prof. dr hab. Władysława Pilecka
Instytut Psychologii
Uniwersytet Jagielloński

RECENZJA

pracy doktorskiej *Trudności w ekspresji mowy a zdolności intelektualne i komunikacyjne – analiza wybranych aspektów funkcjonowania poznawczego dzieci z rozszczepami podniebienia* przygotowanej przez **mgr Katarzynę Konopkę** pod kierunkiem **prof. dr hab. Ewy Pisuli**

W każdej dyscyplinie naukowej istnieją obszary, które metaforycznie nazywa się zaniechanymi czy zaniedbanymi, i z pewnością do takich należy zaliczyć problematykę poznawczego i językowego rozwoju dzieci z rozszczepami podniebienia. To zaniechanie czy zaniedbanie często jest konsekwencją nadmiernej fascynacji nowymi kierunkami badań w światowej psychologii, a następnie mało refleksyjnego ich replikowania, jak również trudności natury metodycznej i proceduralnej. Dobrze więc stało się, że Pani mgr Katarzyna Konopka uczyniła przedmiotem swoich zainteresowań naukowych psychologiczną analizę poznawczego i językowego funkcjonowania dzieci z rozszczepami podniebienia w okresie wczesnoszkolnym. Autorka podejmuje w swojej pracy doktorskiej jedną z bardziej skomplikowanych kwestii w obszarze badań nad umysłowym rozwojem tych dzieci, a mianowicie zmierza ostatecznie do określenia istoty zależności pomiędzy poziomami ich poznawczego i językowego rozwoju, postanawia odpowiedzieć na trudne pytanie, w jaki sposób osiągnięcia w każdym z tych wymiarów będą ten rozwój wzajemnie modyfikować. Słowa uznania należą się Autorce nie tylko za trafny wybór problematyki, ale również za sposób przygotowania, a następnie realizacji projektu badań.

Treść pracy obejmuje 6 rozdziałów teoretycznych, rozdział metodologiczny, rozdział zawierający prezentację wyników badań własnych oraz rozdział przedstawiający ich dyskusję. Uzupełnienie pracy stanowi wykaz bogatej literatury cytowanej (22 strony – około 264 pozycje), a także bardzo starannie przygotowany aneks, w którym Autorka przedstawia

charakterystykę stosowanych narzędzi badawczych, spis rysunków i tabel oraz tabele zawierające wyniki wybranych obliczeń statystycznych.

Rozdziały teoretyczne dowodzą bardzo dobrej orientacji Autorki pracy w literaturze przedmiotu, można by rzec, że to co zostało napisane na temat medycznych i psychopedagogicznych aspektów rozszczepów podniebienia u dzieci, ze szczególnym uwzględnieniem ostatnich 20 lat, nie jest Jej obce. W konstrukcji rozważań teoretycznych wykorzystwała opracowania polskie, ale głównie anglojęzyczne. Ten szeroki obszar trudnej wiedzy potrafiła umiejętnie zsyntetyzować i przekazać w sposób komunikatywny, ustawicznie respektując cel i potrzeby swojej pracy. Treść przedstawionych rozważań koncentruje się zasadniczo wokół czterech wątków: medyczna charakterystyka rozszczepów podniebienia (rozdział pierwszy), rozwój mowy i funkcjonowanie poznawcze dzieci z rozszczepami podniebienia (rozdziały: drugi i trzeci), rola zachowań prewerbalnych w rozwoju języka dziecka oraz jego aspekt motoryczny (rozdziały: czwarty i piąty), związek między językiem a poznaniem, ze szczególnym uwzględnieniem badań nad dziećmi z rozszczepami (rozdział szósty).

Rozważania teoretyczne oceniam pozytywnie. Stanowią one przemyślaną, logiczną i spójną całość, zostały przygotowane na podstawie solidnych studiów literaturowych. Dowodzą one dobrej znajomości nie tylko psychopedagogicznych problemów dziecka z rozszczepem podniebienia, ale ogólnych kwestii związanych z poznawczym rozwojem każdego dziecka. Rozległą i trudną wiedzę przekazuje Autorka w sposób komunikatywny, co przekonuje iż jest to jej wiedza osobista, głęboko przemyślana będąca mocną podstawą rozumienia niezwykle złożonych problemów rozwoju dziecka z jego atypowym przebiegiem. Respektując tytuł pracy Autorka koncentruje się w rozważaniach teoretycznych wyłącznie na intelektualnym rozwoju dzieci z rozszczepami podniebienia, nie przedstawia efektów badań nad emocjonalnym i społecznym funkcjonowaniem tych dzieci, a co moim zdaniem warto było uczynić, gdyż ich trudności w ekspresji mowy mają określone konsekwencje również dla tych sfer rozwoju i na zasadzie powiązań transakcyjnych mogą modyfikować ten pierwszy.

Rozdział siódmy ma charakter metodologiczny. Zgodnie z wymogami prowadzenia badań naukowych, Autorka w kolejnych podrozdziałach przedstawia: cel i problematykę pracy ujętą w pytania i hipotezy badawcze, zmienne wyjaśniające, kontrolowane i wyjaśniane, charakterystykę badanych dzieci, narzędzia badawcze, oraz organizację i przebieg badań.

Za główny cel swojego projektu badawczego Autorka przyjmuje określenie poziomu funkcjonowania poznawczego i kompetencji komunikacyjnej dzieci z rozszczepami podniebienia w wieku wczesnoszkolnym, zakładając, że stwierdzone uszkodzenia anatomiczne stanowią wysoki czynnik ryzyka opóźnień i nieprawidłowości w intelektualnym i językowym rozwoju tych dzieci. Ten główny cel swojej pracy Autorka postanawia osiągnąć poprzez rozstrzygnięcie 6 problemów badawczych i weryfikację 5 hipotez, w których pyta i/lub zakłada, międzygrupowe oraz wewnątrzgrupowe różnice w obszarze trzech zmiennych wyjaśnianych: werbalne i niewerbalne zdolności intelektualne, funkcjonowanie językowe (kompetencja komunikacyjna i płynność słowna) oraz funkcje wykonawcze (procesy uwagi, pamięć operacyjna, przerzutność myślenia). Ponadto będzie zmierzać do realizacji dwóch dodatkowych celów, a mianowicie do ustalenia związków między płynnością słowną a funkcjami wykonawczymi oraz między przyjętymi charakterystykami prewerbalnego (zrozumiałość komunikatów wysyłanych przez dziecko w pierwszym roku życia, wiek wypowiedzenia pierwszych słów, występowanie mowy swoistej) rozwoju dzieci z rozszczepami podniebienia a ich werbalnymi zdolnościami intelektualnymi, kompetencją komunikacyjną i płynnością słowną. Empiryczną podstawę osiągnięcia tak określonych celów rozprawy stanowią badania przeprowadzone w dwóch grupach dzieci: w grupie 35 dzieci z rozszczepami podniebienia w wieku 6;0 -8;11 lat, wybranych spośród 216 dzieci według ściśle określonych kryteriów medycznych (wystąpienie rozszczepu w formie izolowanej oraz przejście wielospecjalistycznego leczenia wady rozszczepowej wg protokołu IMiDz, brak innych wad i zaburzeń rozwojowych) i związanych z osobą dziecka (wiek życia, inteligencja ogólna na poziomie przeciętnym lub wyższym) oraz w równolicznej grupie kontrolnej, obejmującej dzieci dobrane parami do uczestników grupy podstawowej z uwzględnieniem 6 kryteriów: brak wad i zaburzeń rozwojowych, wiek życia, płeć, poziom inteligencji ogólnej, wykształcenie matki oraz miejsce zamieszkania, z wykorzystaniem 4 narzędzi: Skali Inteligencji D. Wechslera dla Dzieci (WISC-R), Baterii Testów do Badania Funkcji Językowych i Komunikacyjnych Prawej Półkuli Mózgu (RHLB-PL), Testu Fluencji Słownej oraz Arkusza wywiadu z matką dotyczącego danych demograficznych i rozwoju mowy dziecka, w opracowaniu własnym. Organizacja i prowadzenie badań nie budzą żadnych zastrzeżeń.

Lektura tego rozdziału pracy skłania mnie do podkreślenia jego niezaprzeczalnych walorów, ale też do sformułowania pewnych refleksji natury dyskusyjnej. Do pierwszych zaliczam niezwykle troskę Autorki nie tylko o homogeniczność grup:

badawczej i kontrolnej, ale również o wewnętrzne podobieństwo członków tej pierwszej pod względem przyjętych kryteriów medycznych i podmiotowych, co wiązało się z ogromnym nakładem czasu i wytrwałością w przeprowadzeniu 216 wstępnych wywiadów, skromnie przez Autorkę nazwanych rozmowami. Materiał zawarty w tekście pracy (tabele 9 -12) i aneksie drugim (tabela V) dowodzi pomysłowości i oryginalności analizy zebranego materiału empirycznego już na samym początku projektowania badań, czyli w momencie wyboru określonych narzędzi badawczych. Jestem pełna uznania dla poznawczego i emocjonalnego zaangażowania Autorki w realizację tak obszernego projektu badań. Pragnę natomiast zachęcić Ją do większej dyscypliny terminologicznej w tym rozdziale, jak również w całym tekście rozprawy. W podrozdziałach 7.1 i 7.2 występują takie określenia jak: kompetencja komunikacyjna (cel badań i trzeci problem badawczy)), zdolności językowe i komunikacyjne (czwarta hipoteza), płynność słowna (piąta hipoteza), funkcjonowanie językowe (kompetencja komunikacyjna oraz płynność słowna) jako zmienna wyjaśniana - bez próby wskazania kontekstu znaczeniowego czy zaproponowania ujęcia definicyjnego tych określeń oraz ustalenia reguł podrzędności i nadrzędności między nimi. Dla przykładu zapytam, jaka jest relacja między zdolnościami językowymi (hipoteza czwarta) a funkcjonowaniem językowym (zmienna wyjaśniana), czy to ostatnie obejmuje tylko kompetencję komunikacyjną (i jak rozumianą) i płynność słowną, a jeśli tak to dlaczego? Sądzę, iż należało przyjąć jedno nadrzędne sformułowanie np. *funkcjonowanie językowe*, ustalić jego wskaźniki teoretyczne i empiryczne, lub *funkcje językowe i komunikacyjne* i rozumieć je zgodnie z założeniami teoretycznymi zastosowanego narzędzia, a następnie konsekwentnie tym terminem posługiwać się w tekście rozprawy. Ponadto mam pewne wątpliwości, czy poszukiwanie związków pomiędzy płynnością słowną, wybranymi funkcjami wykonawczymi a poziomem poznawczego i językowego funkcjonowania badanych dzieci zasługuje na zaproponowaną marginalizację, czyli status dodatkowego pytania badawczego. Pytanie to powinno, moim zdaniem, być włączone do pytań zasadniczych, przedstawionych na stronie 44.

Rozdział ósmy jest poświęcony prezentacji wyników przeprowadzonych badań. Składa się on z 5 podrozdziałów, których układ został podporządkowany rozstrzygnięciu sformułowanych problemów badawczych i testowaniu przyjętych hipotez. W trzech pierwszych podrozdziałach Autorka porównuje badane grupy dzieci pod względem zmiennych demograficznych (wiek życia, wiek rozpoczęcia edukacji przedszkolnej i

szkolnej, liczba starszego i młodszego rodzeństwa, miejsce zamieszkania, wykształcenie matki, płeć badanych), rozwoju mowy w okresie prewerbalnym (wiek, w którym dziecko wypowiedziało pierwsze słowa, zrozumiałość sygnałów wysyłanych przez dziecko, mowa swoista) oraz jej zrozumiałości w czasie badania. Wyłącznie rozwój mowy w okresie prewerbalnym poprzez przyjęte wskaźniki różnicował badane grupy istotnie ze statystycznego punktu widzenia – dzieci z rozszczepami podniebienia osiągały znacząco niższe wyniki. Podrozdział czwarty został zatytułowany *Testowanie hipotez*, choć jego struktura obejmuje treści odnoszące się zarówno do kwestii ujętych w samych hipotezach, jak również tych, o których Autorka mówi w dodatkowych pytaniach badawczych, a także takich, które nie pojawiają się ani w hipotezach, ani w dodatkowych problemach badawczych (związki między funkcjami językowymi i komunikacyjnymi a zdolnościami intelektualnymi mierzonymi WISC-R oraz związki wieku z funkcjami językowymi i komunikacyjnymi oraz płynnością słowną). Podstawę napisania tego rozdziału stanowiło wszechstronne i w pełni wyczerpujące opracowanie statystyczne uzyskanych wyników badań, w którym Autorka wykorzystwała zarówno statystyki opisowe, jak i zaawansowane analizy: wariacyjną, dyskryminacyjną i korelacyjną. Ogromna liczba danych statystycznych została przedstawiona w sposób staranny i przejrzysty w tabelach, na rysunkach i w formie stwierdzeń opisowych w kolejnych podrozdziałach, a także w Aneksie. Rozdział zamyka podsumowanie, w którym Autorka ukazuje różnice i podobieństwa w strukturze i wzajemnych związkach zdolności intelektualnych, funkcji językowych i komunikacyjnych oraz płynności słownej w badanych grupach dzieci. Efekty przeprowadzonych obliczeń statystycznych uprawniają do sformułowania kilku ważnych wniosków, które ujawniają osiągnięcia natury poznawczej tej części pracy:

- dzieci z rozszczepami podniebienia i bez nich nie różnią się w zakresie inteligencji bezsłownej, umiejętności percepcyjnych, pamięci roboczej i przerzutności uwagi
- dzieci z rozszczepami podniebienia prezentują istotnie niższy poziom inteligencji słownej, szczególnie zaś w zakresie słownika, rozumienia i myślenia pojęciowego
- dzieci z rozszczepami podniebienia osiągają istotnie niższy poziom rozwoju funkcji językowych, komunikacyjnych i płynności słownej
- w obu badanych grupach poziom rozwoju prewerbalnego pozostawał w istotnych zależnościach z poziomem rozwoju werbalnych zdolności intelektualnych, funkcji językowych i komunikacyjnych oraz płynności słownej.

Lektura tego rozdziału pokazała z kolei jak trudno jest prowadzić badania w grupach klinicznych, jak nieoczekiwane mogą być ich rezultaty i jak trudno je interpretować w świetle wiedzy, którą dysponujemy. Dowiodły one wyraźnego zróżnicowania poziomu rozwoju zarówno zdolności intelektualnych, funkcji językowych i komunikacyjnych oraz płynności słownej pomiędzy badanymi grupami, jak i wewnątrz każdej z grup. Z pięciu założonych hipotez, cztery zyskały całkowite potwierdzenie, tylko hipoteza trzecia nie osiągnęła weryfikacji pozytywnej, zaś pytania badawcze zostały rozstrzygnięte zgodnie z przyjętym ich układem w rozdziale 7.1. Treść podrozdziału 8.4 należało jednak ująć w bardziej adekwatne do przyjętego kryterium czy to natury metodologicznej (testowanie hipotez, rozwiązanie zasadniczych problemów badawczych, rozwiązanie dodatkowych problemów badawczych) czy też merytorycznej (zdolności intelektualne, funkcje językowe i komunikacyjne, płynność słowna, związki wybranych zmiennych wyjaśnianych, wyjaśniających i kontrolowanych) kolejne podrozdziały. Osobiście bardziej preferuje kryterium merytoryczne, aczkolwiek decyzja należy do osoby piszącej, chodzi o to aby zachować jednolity styl przekazu informacji, czy to w kategoriach empirycznych (wyniki jednego testu korelują z rezultatami drugiego) czy też teoretycznych (przyjęte zmienne wyjaśniane pozostają w określonych związkach z niektórymi zmiennymi na przykład kontrolowanymi).

Podrozdział dziewiąty zawiera dyskusję wyników obejmującą: weryfikację hipotez, odpowiedzi na zasadnicze i dodatkowe pytania badawcze, rozważania na temat uwarunkowań trudności w rozwoju językowym dzieci z rozszczepami podniebienia oraz osobiste refleksje Autorki nad mocnymi stronami przeprowadzonych badań oraz metodycznymi i organizacyjnymi ograniczeniami projektu. Weryfikacja każdej ze sformułowanych hipotez została dokładnie omówiona z punktu widzenia uzyskanych wyników i konfrontacji z efektami badań innych autorów. Ostatecznie w większości zyskały one empiryczne potwierdzenie. Za najbardziej interesujące, dojrzałe w swej treści i wartościowe poznawczo uznaję te rozważania, w których Autorka proponuje różne alternatywne wyjaśnienia uzyskanych wyników, szczególnie dużo takich propozycji można odnaleźć w podrozdziale 9.7, poświęconym uwarunkowaniom trudności w rozwoju językowym dzieci z rozszczepem podniebienia. Autorka podkreśla, że trudności te poza podłożem leksykalnym, mogą mieć swą genezę w czynnikach emocjonalnych, psychoneurologicznych, związanych z rozwojem funkcji wykonawczych i prewerbalnym etapem rozwoju mowy, a także w określonych

uwarunkowaniach środowiskowych. Autorka ma świadomość metodologicznych ograniczeń własnego projektu, podejmuje udaną próbę uzasadnienia przyjętych rozstrzygnięć metodycznych i organizacyjnych.

W końcowej części recenzji pragnę podkreślić, iż pracę uważam za oryginalną, mającą duże znaczenie nie tylko dla teorii z obszaru psychologii rozwoju dziecka z typowym i nietypowym jego przebiegiem, ale również dla praktyki klinicznej. Za oryginalne rozwiązania uznaję **3 sposoby opracowania wyników badanych dzieci w skali WISC-R**: zgodnie z podręcznikową procedurą, 4-czynnikową analizą A. Bannatyne'a (zdolności przestrzenne, werbalne myślenie pojęciowe, zdolności sekwencyjne, wiedza nabyta) i analizą według stopnia złożoności struktury zadania E. Ottema (testy proste i testy złożone) oraz **ustalenie wskaźników empirycznych dla takich funkcji wykonawczych** jak: procesy uwagi, pamięć operacyjna, przerzutność uwagi, uruchamianie strategii przeszukiwania pamięci na podstawie **badania Testem Fluencji Słownej**. Efekty bardzo rzetelnej analizy statystycznej wyników badań własnych umożliwiły Autorce pracy określić profil funkcjonowania poznawczego i językowego dzieci z rozszczepami podniebienia wraz ze sformułowaniem trzech istotnych poznawczo wniosków. Po pierwsze, dzieci te nie ujawniają globalnego deficytu językowego, charakteryzują się natomiast wybiórczymi trudnościami, zwłaszcza w zakresie korzystania z zasobów słownika, tworzenia i klasyfikowania pojęć oraz rozumowania werbalnego. Po drugie, tempo ich rozwoju poznawczego, zgodnie z teorią J. Piageta, jest wolniejsze, prawdopodobnie później niż rówieśnicy osiągają jego kolejne stadia. Po trzecie, rozwój językowy i rozwój poznawczy tych dzieci pozostają w określonych zależnościach, albowiem wyższy poziom identyfikacji przedmiotów i pojęć oraz zdolności do klasyfikowania współwystępował z wyższym poziomem ich prawopółkulowych umiejętności językowych. Ze względu na małą liczebność badanych dzieci, wnioski te wymagają, zdaniem Autorki, dalszej weryfikacji empirycznej, zwłaszcza w badaniach podłużnych. Realizacja tych ambitnych przedsięwzięć wymagała niezwykle zaangażowania, wytrwałości i dużego nakładu pracy. Rozprawa będzie źródłem inspiracji do dalszych poszukiwań badawczych, mających na celu choć częściowe rozwikłanie tajemnic psychospołecznego rozwoju dzieci z diagnozą rozszczepu podniebienia. Publikacja serii artykułów, realizacja nowych projektów badawczych, a być może dalsze prace nad ostateczną adaptacją Baterii Testów do Badania Funkcji Językowych i Komunikacyjnych Prawej Półkuli Mózgu w wersji dla dzieci we współpracy z jej autorką będą stanowić zwieńczenie rozpoczętego dzieła.

Ostatecznie, rozprawę doktorską oceniam wysoko we wszystkich jej wymiarach: teoretycznym, metodologicznym i empirycznym. Tym samym uznaję, że przedstawione w rozprawie osiągnięcia stwarzają podstawę do stwierdzenia, że spełnia ona warunki stawiane pracom doktorskim w art. 13 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. Nr 65, poz. 595), co upoważnia mnie do wystąpienia z wnioskiem o dopuszczenie Pani mgr Katarzyny Konopki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Kraków 6. 01. 2018.

W. Pitecka